

Jerzy A. Kulesza

Przegląd orzecznictwa sądowego w sprawach należących do właściwości IPN – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (prawo karne materialne)

Palestra 50/7-8(571-572), 256-266

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PRZEGLĄD ORZECZNICTWA W SPRAWACH IPN

Jerzy A. Kulesza

Przegląd orzecznictwa w sprawach należących do właściwości Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (prawo karne materialne)

Ustawa z 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu¹ w art. 1 pkt 1 lit. a, zwana w dalszym ciągu „ustawą albo ustawą z 18 grudnia 1998 r.”, wymienia zbrodnie nazistowskie, zbrodnie komunistyczne i inne przestępstwa stanowiące zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne, popełnione na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości w okresie od 1 września 1939 r. do 31 grudnia 1989 r. W myśl art. 18 ust. 1 pkt 1 i ust. 2 pkt 1, art. 45 ust. 1–2 i 5 oraz art. 47 ust. 1–2 i 6 ustawy, wszczęcie, prowadzenie i nadzorowanie śledztw o wymienione w art. 1 pkt 1 lit. a ustawy zbrodnie należy do Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (oddziałowych komisji i Głównej Komisji). W okresie obowiązywania ustawy, od 19 stycznia 1999 r. do 31 grudnia 2004 r. opublikowane zostały tezy trzech orzeczeń, w tym dwóch z uzasadnieniem, dotyczące problematyki prawa karnego materialnego w sprawach należących do właściwości Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Będą one przedmiotem komentarza. Każde z komentowanych orzeczeń odnosi się do innego typu zbrodni, wymienionej w art. 1 pkt 1 lit. a ustawy.

I. Zbrodnie nazistowskie

POSTANOWIENIE SĄDU NAJWYŻSZEGO Z 8 KWIETNIA 2003 R., V KK 229/02²

1. Stypizowane w przepisie art. 1 ust. 1 dekretu z 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cy-

¹ Dz.U. Nr 155, poz. 1016 z późn. zm.

² LEX nr 77460.

wilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego (Dz.U. z 1946 r. Nr 69, poz. 377) przestępstwo ma charakter powszechny, czyli ogólnosprawczy. Podmiot owej zbrodni oznaczony został w dekrecie za pomocą zaimka „kto” i nie ulega najmniejszej wątpliwości, że obejmował również osoby więzione przez organy państwa niemieckiego, które, idąc na rękę władzom III Rzeszy, brały udział w dokonywaniu zabójstw wszystkich kategorii ludności. Innymi słowy, przestępstwo określone w art. 1 ust. 1 dekretu sierpniowego mogło być popełnione przez każdego zdolnego do odpowiedzialności karnej człowieka, to jest osobę poczytalną, która osiągnęła przewidziany przez prawo wiek.

2. (...).

3. (...).

GLOSA: J. A. KULESZA: WOJSKOWY PRZEGLĄD PRAWNICZY 2004, NR 4, S. 151–158

Typ przestępstwa określony w art. 1 ust. 1 dekretu z 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego³, zwanego w dalszym ciągu dekretem, stanowi zbrodnię nazistowską w rozumieniu art. 1 pkt 1 lit. a ustawy. Ustawa nie definiuje pojęcia zbrodni nazistowskiej. Jej znaczenie można by ustalić po dokonaniu pogłębionej analizy orzecznictwa i literatury z zakresu prawa międzynarodowego i prawa karnego, odnoszącej się do pojęć zbrodni niemieckich i zbrodni hitlerowskich, jak również dotyczących okresu II wojny światowej zbrodni przeciwko pokojowi, zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości. Ogiś częste, obecnie postępowania karne sądowe przeciwko oskarżonym o przestępstwo z art. 1 ust. 1 dekretu, należą już do rzadkości. Są nadal przedmiotem zainteresowań nauki⁴.

Postanowienie Sądu Najwyższego było już przedmiotem glosy, w której zwięźle omówiłem wyekspozowaną w trzech tezach problematykę z zakresu prawa karnego materialnego i procesowego. Przedmiotem niniejszego komentarza jest przytoczona teza 1, dotycząca problematyki karnomaterialnej. Jest to teza trafna. W niniejszym opracowaniu skoncentruję się na problematyce najważniejszej, oraz tej, szczegółowo w głosie nieomówionej.

Stan faktyczny będący przedmiotem postępowania jest następujący: H. M. w dniu 6 lipca 2001 r. został uznany wyrokiem Sądu Okręgowego w P. Ośrodek Zamiejscowy w K., za winnego tego, „że w okresie od 8 grudnia 1941 r. do 7 kwietnia 1943 r. w Ch. nad N., wspólnie i w porozumieniu z innymi osobami, idąc na rękę okupantom hitlerowskim, brał udział w zbrodniach ludobójstwa dokonywanych w miejscowym ośrodku zagłady na ludności żydowskiej oraz grupach ludności innych narodowości w ten sposób, że bił uwięzionych, odbierał od nich kosztowności, odzież i przedmioty osobiste, wprowadzał skazanych na śmierć do samochodów – komór gazowych, to jest zbrodni określonej w art. 1 ust. 1 dekretu (...)” i za to, na podstawie tego przepisu w związku z art. 59 § 1 lit. a k.k. z 1932 r. i art. 4 § 1 k.k. skazany został na karę 8 lat pozbawienia wolności.

³ Tekst jednolity: Dz.U. z 1946 r. Nr 69, poz. 377 z późn. zm.

⁴ Zob. opracowanie historycznoprawne, przydatne także dla aktualnej praktyki wymiaru sprawiedliwości i ścigania – A. Pasek, *Przestępstwa okupacyjne w polskim prawie karnym z lat 1944–1956*. Prawo CCLXXVII. Wrocław 2002 oraz recenzję tej książki – J. A. Kulesza (w:) „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2005, zeszyt 2 (w druku).

Sąd Apelacyjny w P. po rozpoznaniu w dniu 5 lutego 2002 r. apelacji obrońcy co do winy, utrzymał w mocy zaskarżony wyrok. Kasację od prawomocnego wyroku sądu odwoławczego złożył obrońca skazanego, zarzucając rażące naruszenie prawa, mające istotny wpływ na treść orzeczenia, między innymi przez obrazę prawa materialnego, art. 1 ust. 1 dekretu, polegającą na przyjęciu, iż zakres przedmiotowy tego przepisu obejmuje więźniów i to przy zastosowaniu odpowiedzialności zbiorowej. Zarzucił także obrazę licznych przepisów prawa karnego procesowego, którą pomijam, jako odbiegającą od tematu niniejszego opracowania.

Przytoczona teza postanowienia dotyczy dwóch zagadnień, podmiotu przestępstwa przewidzianego w art. 1 ust. 1 dekretu oraz odpowiedzialności za określone w tym przepisie karne przestępstwo. Sąd Najwyższy zajął trafne stanowisko, że użycie zaimka wskazującego „kto” przesądza o powszechnym, czyli ogólnosprawczym charakterze tego typu przestępstwa. Rezultat wykładni językowej wymienionego przepisu nie nasuwa żadnych zastrzeżeń co do zakresu rozumienia znaczenia podmiotu przestępstwa, które mógł popełnić każdy. Nie ma podstaw, by poszukiwać znaczenia podmiotu tego przestępstwa w oparciu o inne rodzaje wykładni. Gdyby celem ustawodawcy było zindywidualizowanie podmiotu przestępstwa, zapewne znalazłby cel ten odzwierciedlenie w redakcji omawianego przepisu.

Fakt, że oskarżony był więźniem, nie ma żadnego istotnego znaczenia, wszak mimo to, brał udział w działalności organizacji przestępczej jaką jest bez wątpienia obóz koncentracyjny (ośrodek zagłady) w Ch. nad N., i pomiędzy zachowaniem oskarżonego, jako członka zespołu egzekucyjnego tego obozu, a śmiercią jego więźniów zachodził związek przyczynowy. Opisane w wyroku zachowanie oskarżonego ewidentnie wyczerpuje znamiona „pójścia na rękę władzy państwa niemieckiego” oraz „brania udziału w dokonywaniu zabójstw”, użytego w art. 1 ust. 1 dekretu i nie ma nic wspólnego z odpowiedzialnością zbiorową. Na marginesie należy zaznaczyć, że zakres rzeczownika „udział”, zawartego w tym przepisie, jest bardzo szeroki i obok sprawstwa oraz współsprawstwa, nie ogranicza się do wypadków podżegania i pomocnictwa⁵.

Z przytoczonej tezy wynika, że przestępstwo określone w art. 1 ust. 1 dekretu mogło być popełnione przez każdego zdolnego do odpowiedzialności karnej człowieka, to jest osobę poczytalną, która osiągnęła przewidziany przez prawo wiek. A więc przez osobę co do której nie występują okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną, tak z uwagi na wyłączenie bezprawności, jak i brak winy, oraz, co jest najbardziej oczywiste, na brak lub znikomość społecznej szkodliwości czynu. Dekret ma charakter ustawy karnej szczególnej, jej stosunek do kodeksu karnego określał art. 92 k.k. z 1932 r., art. 121 k.k. z 1969 r. (d.k.k.), a obecnie art. 116 k.k. Do art. 1 ust. 1 dekretu odnoszą się więc przepisy rozdziału II k.k. z 1932 r. zatytułowanego „Zasady odpowiedzialności”, rozdziału III d.k.k. zatytułowanego „Wyłączenie odpowiedzialności karnej” oraz rozdziału III k.k. także zatytułowanego „Wyłączenie odpowiedzialności karnej”, z uwzględnieniem art. 5 dekretu.

W uprzednim, nieobowiązującym już brzmieniu, dekret odmiennie regulował problematykę wyłączenia odpowiedzialności karnej. W pierwotnej wersji⁶, art. 3 nie zwalniał od odpowiedzialności karnej za zbrodnie przewidziane m.in. w art. 1 dekretu, popełnione w

⁵ Por. wyrok Sądu Najwyższego z 13 lipca 1965 r., IV KR 98/65, OSNKW 1965, z. 11, poz. 133.

⁶ Dz.U. z 1944 r. Nr 4, poz. 16.

służbie wrogiej władzy okupacyjnej lub z jej nakazu bądź przymusu. Po dokonanych zmianach⁷, w myśl art. 5 § 1 dekretu, działanie lub zaniechanie pod wpływem groźby, rozkazu lub nakazu nie zwalnia od odpowiedzialności karnej. Praktyka stosowania przepisu art. 22 k.k. z 1932 r., regulującego problematykę stanu wyższej konieczności, do przepisów dekretu była rozmaita⁸. We wcześniejszym okresie obowiązywania przepisów dekretu, Sąd Najwyższy opowiedział się za stosowaniem art. 22 k.k. z 1932 r. do przepisów dekretu⁹. W późniejszym czasie, w uchwale całej Izby Karnej Sądu Najwyższego, z 5 czerwca 1949 r., K 923/49¹⁰, Sąd Najwyższy uznał, że przepis art. 22 k.k. z 1932 r. o stanie wyższej konieczności nie ma zastosowania do zbrodni przewidzianych w dekrete, w przypadku, gdy stan taki został wywołany przez groźbę, rozkaz lub nakaz. Zdefiniował pojęcia groźby, rozkazu i nakazu. Przepis art. 5 § 2 dekretu daje możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary tylko w takim przypadku działania przestępnego pod wpływem groźby, rozkazu i lub nakazu, gdy czynniki te wytwarzają stan odpowiadający warunkom stanu wyższej konieczności. Zgodnie z treścią § 2 tego przepisu i w późniejszym czasie¹¹ wprowadzonego § 3 istnieje szeroka możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary. Materiał dowodowy sprawy nie dostarcza argumentów do przyjęcia, by istniały podstawy do wyłączenia odpowiedzialności karnej H. M.

Należy zwrócić uwagę na oznaczenie przez Sąd Najwyższy zdania drugiego art. 1 dekretu, po dwukropku, o brzmieniu „brał udział w dokonywaniu zabójstw osób spośród ludności cywilnej albo osób wojskowych lub jeńców wojennych”, jako ustęp 1, a nie jak zazwyczaj przyjmuje się w orzecznictwie Sądu Najwyższego i w doktrynie, jako punkt 1. Przyjęte przez Sąd Najwyższy w komentowanym postanowieniu oznaczenie znajdowało oparcie w zasadach techniki prawodawczej obowiązujących w dacie tworzenia i nowelizacji dekretu¹². Pozostaje nadto w zgodzie z obowiązującymi obecnie zasadami techniki prawodawczej¹³.

⁷ Tekst jednolity – Dz.U. z 1946 r. Nr 69, poz. 377.

⁸ Zob. L. Kubicki, *Zbrodnie wojenne w świetle prawa polskiego*, Warszawa 1963, s. 170–175.

⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z 12 kwietnia 1947 r., K 2530/46, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948, nr 2, s. 44. Pogląd ten krytycznej analizie poddał L. Lernell (w.): *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 12 kwietnia 1947 r.*, K 2530/46, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948, nr 2, s. 44–45.

¹⁰ „Państwo i Prawo” 1949, nr 8, s. 134–137 z aprobującą glosą J. Sawickiego i A. Gubińskiego, s. 137–143. Uchwała Sądu Najwyższego spotkała się z krytyką – zob. K. Daszkiewicz-Paluszyńska, *Groźba w prawie karnym*, Warszawa 1958, s. 228 i n. oraz L. Kubicki, jw., s. 173 i n.

¹¹ Dekret z 3 kwietnia 1948 r. o zmianie dekretu z 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego, Dz.U. Nr 18, poz. 124. Szerzej na ten temat wyłączenia i złagodzenia odpowiedzialności karnej na podstawie przepisów dekretu – L. Kubicki, jw., s. 170–175 oraz (w:) *System prawa karnego*, t. IV. *O przestępstwach w szczególności*. Część 1. Dzieło zbiorowe pod redakcją I. Andrejewa, L. Kubickiego i J. Waszczyńskiego. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 165–166 i 173–174; L. Gardocki, *Zarys prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 1985, s. 90–92; A. Pasek, jw., s. 145 i n.

¹² Zasady techniki prawodawczej (obowiązujące w zakresie prac prawodawczych Rządu stosownie do zarządzenia Prezesa Rady Ministrów z 13 maja 1939 r. Nr 55–63/4). Opublikowane w 1939 r. wyłącznie w formie książkowej. Warszawa, Prezydium Rady Ministrów, bez daty – zob. § 45 ust. 1 i 2 oraz § 46 ust. 1 i 2.

¹³ Zasady techniki prawodawczej, stanowiące załącznik do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”, Dz.U. Nr 100, poz. 908, zob. § 55 ust. 3 i 4 oraz § 57 ust. 2.

II. Zbrodnie komunistyczne

WYROK SĄDU APELACYJNEGO W KATOWICACH Z 28 LUTEGO 2003 R.,
SYGNATURA II AKA 298/02

1. Formuła udziału w pobiciu w rozumieniu art. 158 i 159 k.k. jest szersza od potocznego rozumienia słowa „pobicie”. W wypadku użycia broni może się ona wyrażać w oddaniu strzału, rażenia pociskiem, przez co niewątpliwie naraża się człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo nastąpienie skutku określonego w art. 156 § 1 k.k. lub art. 157 § 1 k.k. Samo więc oddanie strzału (z broni palnej – przyp. MZ) może być elementem pobicia¹⁴.

2. Naruszenie prawa do życia stanowi jedną z form naruszenia praw człowieka w rozumieniu art. 2 ust. 1 ustawy o IPN. Tym samym jeśli przyjąć, że *ratio legis* przepisu art. 160 § 1 k.k. jest ochrona życia człowieka, a, jak ustalił to Sąd Okręgowy, działanie części oskarżonych w krytycznym momencie narażało strajkujących górników na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia, to nie może budzić wątpliwości, że już tak przypisany im czyn spełniał wszystkie warunki zbrodni komunistycznej, o jakich mowa w art. 2 ust. 1 ustawy o IPN¹⁵.

Sprawa karna do której odnoszą się przytoczone tezy, dotyczy dokonanych pacyfikacji Kopalń Węgla Kamiennego, w dniu 15 grudnia 1981 r. – „Manifest Lipcowy” w Jastrzębiu Zdroju i w dniu 16 grudnia 1981 r. – „Wujek” w Katowicach. Przedmiotem sprawy było użycie na terenie wymienionych kopalń broni palnej przez funkcjonariuszy plutonu specjalnego MO (ZOMO) przeciwko strajkującym górnikom, polegające na oddawaniu z niej strzałów w kierunku nieokreślonej grupy osób. W wyniku obu tych zdarzeń, 9 osób poniosło śmierć, a 25 osób doznało ciężkich uszkodzeń ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia albo naruszenia czynności narządu ciała na okres przekraczający 7 dni.

Komentowane tezy, we wzajemnym powiązaniu, dotyczą problematyki zbrodni komunistycznej, unormowanej w art. 2 ust. 1 ustawy, a w jej ramach szczegółowych zagadnień: naruszenia praw człowieka jako znamienia zbrodni komunistycznej; naruszenia prawa do życia jako formy naruszenia praw człowieka; uznania typu przestępstwa z art. 160 § 1 k.k., mającego na celu ochronę życia (a tym samym z art. 158 i 159 k.k.) za zbrodnię komunistyczną; istoty udziału w pobiciu przy użyciu broni palnej. W myśl przepisu art. 2 ust. 1 ustawy, zbrodniami komunistycznymi są czyny popełnione przez funkcjonariuszy państwa komunistycznego w okresie od 17 września 1939 r. do 31 grudnia 1989 r., polegające na stosowaniu represji lub innych form naruszania praw człowieka wobec jednostek lub grup ludności bądź w związku z ich stosowaniem, stanowiące przestępstwa według polskiej ustawy karnej obowiązującej w czasie ich popełnienia.

W uzasadnieniu wyroku Sąd Apelacyjny dokonał kilku istotnych i trafnych stwierdzeń, takich mianowicie: że funkcjonariusze MO, w tym funkcjonariusze ZOMO, w czasie akcji byli funkcjonariuszami państwa komunistycznego; że określenie „zbrodnia komunistyczna” odnosi się tak do zbrodni jak i występków; że popełnienie zbrodni komunistycznej nie jest uzależnione od działania sprawcy z określonych motywów politycznych, bądź też prefero-

¹⁴ Krakowskie Zeszyty Sądowe 2003, nr 11, poz. 42.

¹⁵ Krakowskie Zeszyty Sądowe 2003, nr 11, poz. 64.

wania przez sprawcę określonej ideologii społeczno-politycznej lub światopoglądowej. Na podstawie art. 2 ust. 1 ustawy Sąd Apelacyjny wyodrębnił trzy grupy czynów stanowiących zbrodnie komunistyczne. Są to czyny: 1) polegające na stosowaniu represji, stanowiące jedną z form naruszenia praw człowieka oraz będące radykalnym środkiem odwetu lub naciśku związanym z określonym zachowaniem jednostki lub grupy ludności, 2) polegające na stosowaniu innych aniżeli represje form naruszenia praw człowieka, 3) pozostające w związku z jednym lub drugim z czynów podniesionych wyżej. Uznał, że czyny oskarżonych stanowiły co najmniej stosowanie innych niż represje form naruszenia praw człowieka wobec jednostki lub grup ludności, bądź też czyny związane z naruszeniem tych praw.

Ten ostatni pogląd Sądu Apelacyjnego jest dość ostrożny. Represje to inaczej „prześladowania i kary, jakie władza stosuje wobec części społeczeństwa, zwykle swoich przeciwników politycznych, np. w celu tłumienia buntów lub dążeń wolnościowych”¹⁶. Do represjonowania obywateli, przeciwników politycznych, a więc do prześladowania lub karania, dochodziło wówczas, gdy pojawiał się element odwetu bądź przeciwdziałania ze strony osób reprezentujących interes państwa komunistycznego, skierowany do członków opozycji. Świadomie stosowano surowe środki zwalczające zachowania uznawane za szkodliwe z punktu widzenia aparatu władzy komunistycznej.

W niniejszym przypadku zachowanie funkcjonariuszy MO zawierało pierwiastki prześladowania, odwetu i odpląty, z przyczyny manifestowania przez górników odmienności zapartywań i braku posłuszeństwa, wymaganego wówczas od społeczeństwa i egzekwowanego przez aparat wykonawczy ówczesnej władzy. Środki stosowane przeciwko górnikom Kopalń „Manifest Lipcowy” i „Wujek” miały przeto charakter represji, podstawowej, wyodrębnionej z ogółu naruszeń praw człowieka, formy popełnienia zbrodni komunistycznych.

Zachowanie oskarżonych, być może przekraczające sferę narażenia górników na bezpośrednio niebezpieczeństwo utraty życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, ewidentnie naruszało najistotniejsze prawo człowieka, prawo do życia. Sąd Apelacyjny odwołał się do art. 38 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹⁷, art. 6 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, zwanego w dalszym ciągu „Paktem” oraz art. 2 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Szczególnie ważna jest treść art. 6 ust. 1 Paktu, o brzmieniu: „Każda istota ludzka ma przyrodzone prawo do życia. Prawo to powinno być chronione przez ustawę. Nikt nie może być samowolnie pozbawiony życia”, wszak Pakt wiązał Polską Rzeczpospolitą Ludową i jego art. 6 ust. 1 obowiązywał w dacie zdarzenia przestępnego. W dniu 18 marca 1977 r. został złożony dokument ratyfikacyjny a Pakt wszedł w życie w stosunku do PRL 18 czerwca 1977 r.¹⁸

W nauce prawa nie było zgody co do tego, czy przepisy umów międzynarodowych należało stosować bezpośrednio, czy też obowiązywały one tylko wówczas, gdy zostały inkorporowane przez prawo wewnętrzne¹⁹, zaś praktyka sądowa i prokuratorska w owym czasie

¹⁶ *Inny słownik języka polskiego* (redaktor naczelny M. Bańko). P-Ż. PWN, Warszawa 2000, s. 436.

¹⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483.

¹⁸ Oświadczenie rządowe z 23 kwietnia 1977 r. w sprawie ratyfikowania przez Polską Rzeczpospolitą Ludową Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, otwartego do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r., Dz.U. Nr 38, poz. 168.

¹⁹ L. Gardocki, jw., s. 134–136.

z reguły negocjowały umowy międzynarodowe jako samoistne źródło prawa karnego. Problematyka bezpośredniego stosowania postanowień Paktu była i jest szczególnie ważna, bowiem art. 15 ust. 1 w związku z art. 4 ust. 1 i 2 Paktu, uniemożliwiał wprowadzenie z mocą wsteczną w życie przepisów przewidujących odpowiedzialność karną, nawet w przypadku wprowadzenia stanu wojennego. Nierespektowanie Paktu jako samoistnego źródła prawa karnego umożliwiło stosowanie przepisów dekretu z 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym²⁰ z mocą wsteczną.

Prawo człowieka do życia nie zostało zamieszczone w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r.²¹. Nie oznaczało to jednak, co było oczywiste, że najbardziej podstawowe prawo człowieka, jakim bez wątplenia jest prawo do życia, nie wynikało z innego źródła. Znajdowało ono oparcie w prawie natury, i z tej przyczyny nie mogło być kwestionowane jako prawo najbardziej zasadnicze. Prawa człowieka, odmiennie aniżeli prawa obywatelskie, określone w rozdziale 7 Konstytucji PRL z 1952 r., nie zostały unormowane konstytucyjnie. Był to efekt powszechnych w doktrynie państw socjalistycznych tendencji preferujących te prawa człowieka, których źródłem była wola państwa. Pominięta w Konstytucji PRL ochrona prawa człowieka do życia została unormowana w ustawach dotyczących innych niż prawo konstytucyjne dziedzin prawa, m.in. w prawie karnym²². Wyrazem ochrony prawa do życia są w szczególności unormowania przewidziane w rozdziale XXXV k.k. z 1932 r., rozdziale XXI d.k.k. i w rozdziale XIX k.k., zatytułowanych „Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu”.

Narażenie strajkujących górników na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia, na tle stanu faktycznego sprawy, było oczywiste. Stwierdzenie o jego zaistnieniu znajduje oparcie w orzecznictwie Sądu Najwyższego. W niepublikowanym wyroku z 30 lipca 1985 r., IV KR 179/85²³, Sąd Najwyższy stwierdził: „Oddawanie strzału z broni palnej w kierunku człowieka zawsze stanowi poważne zagrożenie dla jego życia i zdrowia lub dla otoczenia”. Przytoczona teza nie wymaga szerszego komentarza. Trafnie przeto stwierdził Sąd Apelacyjny w tezie pierwszej, że zachowanie polegające na oddaniu strzału, rażeniu pociskiem, we wspólnej akcji z innymi osobami, stanowi udział w pobiciu narażającym człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu bądź naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia na czas przekraczający 7 dni. Przy ocenie zachowania sprawców należy jednak uwzględnić, że przepis art. 158 § 1 d.k.k., odmiennie niż art. 158 § 1 k.k., nie przewidywał odpowiedzialności karnej za udział w bójce lub pobiciu, narażających człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia na czas przekraczający 7 dni, obejmował karalnością jedynie udział w bójce lub pobiciu, narażających na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia.

Komentowane tezy dotyczą wprawdzie odpowiedzialności karnej oskarżonych, sprawców akcji pacyfikacyjnych, na podstawie przepisów prawa karnego przewidujących odpo-

²⁰ Dz.U. Nr 29, poz. 154.

²¹ Dz.U. Nr 33, poz. 232 z późn. zm.

²² Z. Kędzia, *Prawo do życia (w:) Prawa człowieka. Model prawny*. Ossolineum. Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 194 i n.

²³ A. Lisowski, *Przestępstwa przeciwko zdrowiu i życiu*. Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Toruń 1994, s. 266, poz. 620.

wiedzialność karną już tylko z przyczyny narażenia na określonego rodzaju niebezpieczeństwo, aczkolwiek w realiach sprawy, co znakomicie dostrzegł w uzasadnieniu wyroku Sąd Apelacyjny, należy rozważać ich odpowiedzialność także z uwzględnieniem przepisów przewidujących odpowiedzialność karną za wywołanie w następstwie pobicia poważnych skutków w postaci śmierci lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (ciężkiego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia) wyczerpujących dyspozycje przepisów art. 158 § 3 k.k. (158 § 3 d.k.k.), art. 158 § 2 k.k. (158 § 2 d.k.k.) a także udziału w pobiciu przy użyciu niebezpiecznego narzędzia z art. 159 k.k. (159 d.k.k.), wszystkie w związku z art. 11 § 2 k.k. (10 § 2 d.k.k.). Z tych wszystkich względów komentowane tezy zasługują na akceptację.

III. Zbrodnie przeciwko ludzkości

POSTANOWIENIE SĄDU NAJWYŻSZEGO Z 4 GRUDNIA 2001 R., II KKN 175/99²⁴

1. (...).

2. Czyny funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa publicznego, popełnione w okresie do 31 grudnia 1956 r., a polegające na znęcaniu się fizycznym lub moralnym nad osobami pozbawionymi wolności (art. 246 k.k. z 1932 r.), udziale w pobiciu osób pozbawionych wolności (art. 240 k.k. z 1932 r.) czy nadużyciu władzy (art. 286 § 1 k.k. z 1932 r.), wyczerpują znamiona zbrodni przeciwko ludzkości, określone w aktach prawa karnego międzynarodowego, jedynie wówczas, gdy sprawcy działający w strukturach systemu państwa totalitarnego – o jakim mowa w art. 2 lit. a ustawy z 6 kwietnia 1984 r. o Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytucie Pamięci Narodowej, obowiązującej do wejścia w życie ustawy z 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – posługującego się na wielką skalę terrorem dla realizacji celów politycznych i społecznych, co najmniej aprobowali taki sposób realizacji polityki władz państwa; popełniając te czyny brali tym samym świadomie udział w prześladowaniach ze względów politycznych.

Komentowane postanowienie Sądu Najwyższego zasługuje na szczególną uwagę, gdyż dotyczy ważnej i wysoce skomplikowanej problematyki pojęcia zbrodni przeciwko ludzkości²⁵ oraz wzajemnych relacji pojęć zbrodni stalinowskich i zbrodni przeciwko ludzkości. Problematyka ta – co z uznaniem należy podkreślić – opracowana została przez najwyższą instancję sądową obszernie (s. 123–147), wszechstronnie i wnikliwie. Aczkolwiek analizę problemu przeprowadzono na tle nieobowiązujących już przepisów ustawy z 4 kwietnia 1991 r. o zmianie ustawy o Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytucie Pamięci Narodowej (zwanej w dalszym ciągu ustawą z 4 kwietnia 1991 r.)²⁶, to jed-

²⁴ OSNKW 2002, z. 5–6, poz. 47.

²⁵ Zob. o pojęciu zbrodni przeciwko ludzkości – J. Waszczyński, *Zbrodnie przeciw ludzkości (Narodziny i rozwój pojęcia)*, „Palestra” 1986, nr 10–11, s. 63–75 oraz D. Kuźniar, *Zbrodnie przeciwko ludzkości w świetle Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego*, *Ius et Administratio* 2004, nr 1, s. 179–196.

²⁶ Dz.U. Nr 45, poz. 195. Ustawa ta utraciła moc na podstawie art. 72 ustawy z 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Dz.U. Nr 155, poz. 1016 z późn. zm.

nak zaprezentowane trafne rozumowanie – pomimo zmiany stanu prawnego – nie straciło swojej aktualności.

Pomiędzy pojęciami zbrodni stalinowskich (w obecnym stanie prawnym zbrodni komunistycznych) a zbrodni przeciwko ludzkości występuje stosunek krzyżowania. Oznacza to, że można wyodrębnić czyny przestępne, które równocześnie stanowią zbrodnie stalinowskie (komunistyczne) oraz zbrodnie przeciwko ludzkości, czyny stanowiące zbrodnie stalinowskie (komunistyczne) a niestanowiące zbrodni przeciwko ludzkości, oraz czyny stanowiące zbrodnie przeciwko ludzkości a niestanowiące zbrodni komunistycznych. Przyjęcie zbrodni stalinowskiej (komunistycznej) za zbrodnie przeciwko ludzkości wywołuje poważne konsekwencje prawne, gdyż nie ulegają one przedawnieniu (np. art. 2b ustawy z 4 kwietnia 1991 r. oraz art. 4 ust. 1 i 3 ustawy z 18 grudnia 1998 r.), jak również nie stosuje się do nich wydanych przed dniem 7 grudnia 1989 r. przepisów ustaw i dekretów, które przewidują amnestię lub abolicję.

Definiując pojęcie zbrodni przeciwko ludzkości Sąd Najwyższy odwołuje się nie tylko do aktów prawa międzynarodowego, lecz także do art. 2b ust. 1 i 2 ustawy z 4 kwietnia 1991 r., praktyki orzeczniczej trybunałów międzynarodowych oraz znaczącej uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 13 maja 1992 r., I KZP 39/91²⁷. Spośród aktów prawa międzynarodowego wyznaczających treść tego pojęcia przytacza typy przestępstw wymienionych w: art. 6 pkt c Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, stanowiącej integralną część Porozumienia w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej podpisanego w Londynie 8 sierpnia 1945 r.²⁸, do którego Polska przystąpiła; Konwencji z 8 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, ratyfikowanej przez Polskę w 1952 r.²⁹; art. I lit. b Konwencji z 26 listopada 1968 r. o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, ratyfikowanej przez Polskę w 1970 r.³⁰; Rzymskim Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego, na którego ratyfikację wyrażono zgodę w ustawie z 5 lipca 2001 r. o ratyfikacji Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego³¹; Statucie powołanego przez ONZ w 1993 r. Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z siedzibą w Hadze i Statucie powołanego przez ONZ w 1994 r. Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z siedzibą w Aruszy w Tanzanii³².

Typy przestępstw określone w wymienionych wyżej aktach prawa międzynarodowego harmonizują z przedmiotowym zakresem definicji pojęcia zbrodni przeciwko ludzkości zawartej w art. 2b ust. 2 ustawy z 4 kwietnia 1991 r. o brzmieniu: „Zbrodniami przeciwko ludzkości są w szczególności zbrodnie ludobójstwa w rozumieniu Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 9 grudnia 1948 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9), a także inne poważne prześladowania z powodu przynależności osób prześladowanych do określonej grupy narodowościowej, politycznej, społecznej, rasowej lub religij-

²⁷ OSNKW 1992, z. 7–8, poz. 45.

²⁸ Dz.U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367.

²⁹ Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9 i 10 oraz Nr 31, poz. 213; z 1998 r. Nr 33, poz. 177.

³⁰ Dz.U. z 1970 r. Nr 26, poz. 208, załącznik.

³¹ Dz.U. Nr 98, poz. 1065.

³² J. Nowakowska-Małusecka, *Odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie popełnione w byłej Jugosławii i w Rwandzie*, Katowice 2000, s. 70–80 oraz D. Kuźniar, jw., s. 181 i n.

nej, jeżeli dokonywane one są przez władze państwowe albo przez nie inspirowane lub tolerowane". Definicja zawarta w art. 2b ust. 2 ustawy z 4 kwietnia 1991 r. posługując się sformułowaniem „...w szczególności...” określa swój niepełny i fragmentaryczny charakter³³. Oznacza to, że obok *expressis verbis* wymienionych zbrodni ludobójstwa i „... innych poważnych prześladowań...”, do zbrodni przeciwko ludzkości zalicza się inne jeszcze typy przestępstw, którym akty prawa międzynarodowego taką cechą nadają. W aktualnym stanie prawnym, art. 3 ustawy z 18 grudnia 1998 r. przytacza definicję zbrodni przeciwko ludzkości, którymi są „... w szczególności zbrodnie ludobójstwa w rozumieniu Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, przyjętej w dniu 9 grudnia 1948 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9 i 10 i Nr 31, poz. 213 oraz z 1998 r. Nr 33, poz. 177), a także inne poważne prześladowania z powodu przynależności osób prześladowanych do określonej grupy narodowościowej, politycznej, społecznej lub religijnej, jeżeli były dokonane przez funkcjonariuszy publicznych albo przez nich inspirowane lub tolerowane”. Jedyna istotna różnica w treści art. 2b ust. 2 ustawy z 4 kwietnia 1991 r. i art. 3 ustawy z 18 grudnia 1998 r. wydaje się tkwić w określeniu podmiotu przestępstwa. Wg uprzednio obowiązującej regulacji prawnej podmiot przestępstwa stanowiły „władze państwowe”, zaś wg aktualnego unormowania „funkcjonariusze publiczni”. Jest to jednak różnica raczej iluzoryczna, bowiem każdorazowo chodzi o przestępstwa popełnione przez funkcjonariuszy publicznych, nie można było wszak pociągać do odpowiedzialności karnej organów nieistniejącej komunistycznej władzy państwowej. Funkcjonariusze ci działali w imieniu państwa, którego organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości funkcjonowały w ramach zorganizowanego systemu zbrodni³⁴.

Teza komentowanego postanowienia odnosi się do trzech najbardziej typowych i chyba najczęściej popełnianych przestępstw zaliczanych do zbrodni stalinowskich (także i do zbrodni komunistycznych): fizyczne i moralne znęcanie się nad osobami pozbawionymi wolności; udział w pobiciu osób pozbawionych wolności; nadużycie władzy. Dlatego problematyka zaliczenia tych zbrodni komunistycznych do zbrodni przeciwko ludzkości jest zagadnieniem dla praktyki szczególnie ważnym. O zaliczalności tej decyduje równoczesne wystąpienie następujących czynników: 1) sprawcy działali w strukturach państwa totalitarnego, a konkretnie w ramach organów i instytucji władzy komunistycznej, której funkcjonariusze publiczni przestępstwo popełnili, inspirowali je lub tolerowali, 2) struktury te posługiwały się na wielką skalę terrorem dla realizacji celów politycznych i społecznych, 3) sprawcy aprobowali taki sposób realizacji polityki władz państwa komunistycznego, 4) sprawcy popełniając wymienione czyny, tym samym brali świadomie udział w prześladowaniach ze względów politycznych. Ocena sfery motywacyjnej sprawców wymaga ustalenia świadomości działania w ramach organów lub instytucji państwa komunistycznego, których przestępna działalność była skierowana przeciwko osobom nieakceptowanym przez reżim. Zbrodnie stalinowskie były bowiem

³³ L. Gardocki, *Zagadnienia odpowiedzialności karnej za zbrodnie stalinowskie*, „Przegląd Prawa Karnego” 1992, z. 6, s. 65.

³⁴ L. Gardocki, *Glosa I do postanowienia Trybunału Konstytucyjnego z 25 września 1991 r.*, S 6/91, „Państwo i Prawo” 1992, nr 2, s. 105–106 oraz J. Waszczyński: *W sprawie karania zbrodni stalinowskich*, *Acta Universitatis Lodzianensis Folia Iuridica* 60, 1994, s. 29.

popelniane (inspirowane lub tolerowane) przez funkcjonariuszy publicznych w ramach realizacji polityki państwa komunistycznego, których jednostkowe działania składały się na zbrodniczą politykę reżimu³⁵.

Nie było zatem konieczne, i nie jest aktualnie konieczne na tle ustawy z 18 grudnia 1998 r., dla dokonania oceny zachowania sprawcy, każdorazowe udowodnienie, że działał on z motywów³⁶ politycznych lub światopoglądowych.

W uzasadnieniu komentowanego postanowienia poruszył Sąd Najwyższy istotne kwestie sfery redagowania opisu przestępnych zachowań sprawców oraz dotyczące kwalifikacji prawnej czynów stanowiących zbrodnie komunistyczne. Przepisy prawne definiujące pojęcia zbrodni komunistycznej i zbrodni przeciwko ludzkości, tak na gruncie ustawy z 4 kwietnia 1991 r. (art. 2a i art. 2b ust. 2), jak i ustawy z 18 grudnia 1998 r. (art. 2 ust. 1 i art. 3), nie mają charakteru przepisów prawnych części szczególnej kodeksu karnego lub ustawy karnej dodatkowej, powołujących określony typ przestępstwa. Mają one raczej charakter przepisu części ogólnej kodeksu karnego, określającego zasady odpowiedzialności karnej. Sąd Najwyższy uznał za niezbędne wskazanie w opisie czynu przypisywanego (zarzucanego) elementów zachowania wskazującego, że chodzi o zbrodnię stalinowską i o zbrodnię przeciwko ludzkości oraz o przytaczanie w kwalifikacji prawnej czynu, obok naruszonego przepisu prawa karnego, także wymienionych przepisów ustawy z 4 kwietnia 1991 r. Za trafnością stanowiska Sądu Najwyższego przemawia konieczność opracowania możliwie najbardziej dokładnego, prawnie relewantnego, opisu czynu przestępnego oraz wskazania przepisów prawnych mających istotne znaczenie z punktu widzenia zasad odpowiedzialności karnej. Naruszony przez przestępstwo przepis prawa karnego, odzwierciedlający konkretny typ przestępstwa, oraz odnośne przepisy ustaw z 4 kwietnia 1991 r. lub z 18 grudnia 1998 r., definiujące zbrodnie stalinowskie (komunistyczne) lub zbrodnie przeciwko ludzkości, tworząc kwalifikację prawną czynu przestępnego, powinny zostać połączone spójnikiem „i”, a nie zwrotem „w związku”, są to wszak przepisy prawne autonomiczne, od siebie niezależne, które wspólnie kształtują prawną istotę czynu przestępnego.

³⁵ L. Gardocki, *Zagadnienia...*, jw., s. 62–63.

³⁶ K.k. z 1932 r. (np. art. 47 § 2, 54, 57 § 1, 59 § 2, 60 § 1, 63 § 1) i d.k.k. (art. 40 § 2, 50 § 2, 120 § 2) dla zobrazowania procesu motywacyjnego sprawcy posługiwały się pojęciem „pobudka”, k.k. używa terminu „motywacja” (art. 40 § 2, 53 § 2, 115 § 2, 148 § 2 pkt 3), a ustawa (art. 1 pkt 1 lit. b i art. 25 ust. 1 pkt 3 i 4) – określenia „motyw”.